

Nooit aangelegde Biltse forten

In de jaren 70 van de negentiende eeuw lagen er voorstellen om in De Bilt als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie een of twee nieuwe verdedigingswerken te bouwen. Ze moesten liggen op een afstand van ongeveer 3750 meter uit de stad Utrecht. De plannen voor een fort bij Bureveld waren het verst gevorderd; de plannen voor een fort benoorden de Groenekansweg hebben het parlement nooit bereikt. Uiteindelijk werd van geen van beide forten de bouw gerealiseerd.

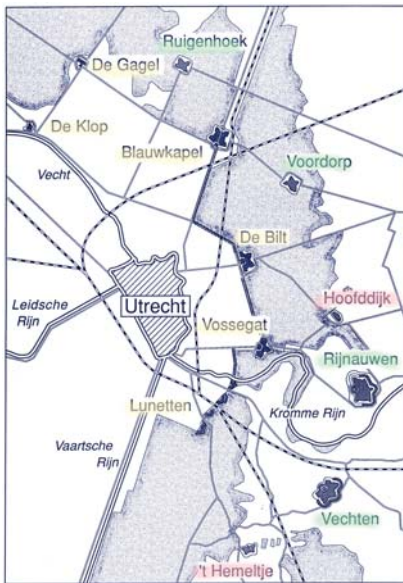

Fig. 1 Forten rondom Utrecht rond 1820 (geel), 1870 (geel + groen) en 1880 (geel + groen + rood). De gebieden die bij oorlogsdreiging onder water gezet zouden worden, waaronder de weilanden tussen Utrecht en De Bilt aan weerszijden van de Utrechtseweg, zijn gespikkeld.

Bron: Kenniscentrum Waterlinies.

Nieuwe Hollandse Waterlinie

Nadat in 1813 een einde was gekomen aan de Franse bezetting, voelde men in de eerste jaren van het Koninkrijk der Nederlanden de behoefte om het westen van het land te beschermen tegen eventuele nieuwe vijandelijke invallen. Dat gaf aanleiding tot het ontwerpen en uitvoeren van de zogeheten Nieuwe Hollandse Waterlinie, met als doel *eene doorlopende terreinhindernis te vormen ten oosten van het rijkste en gewichtigste deel des lands, ten einde de levende strijdkrachten in staat te stellen, den toegang van die zijde, zelfs aan een overmachtigen aanval, te beletten. De terreinhindernis wordt in hoofdzaak verkregen door onderwaterzetting van eene strook land tusschen de Zuiderzee (Muiden en Naarden) en de Nieuwe Merwede (1). De linie liep ten oosten van Utrecht langs; tot de gebieden die onder water zouden komen te staan behoorden onder andere de weilanden tussen Utrecht en De Bilt aan weerszijden van de Utrechtseweg (figuur 1).*

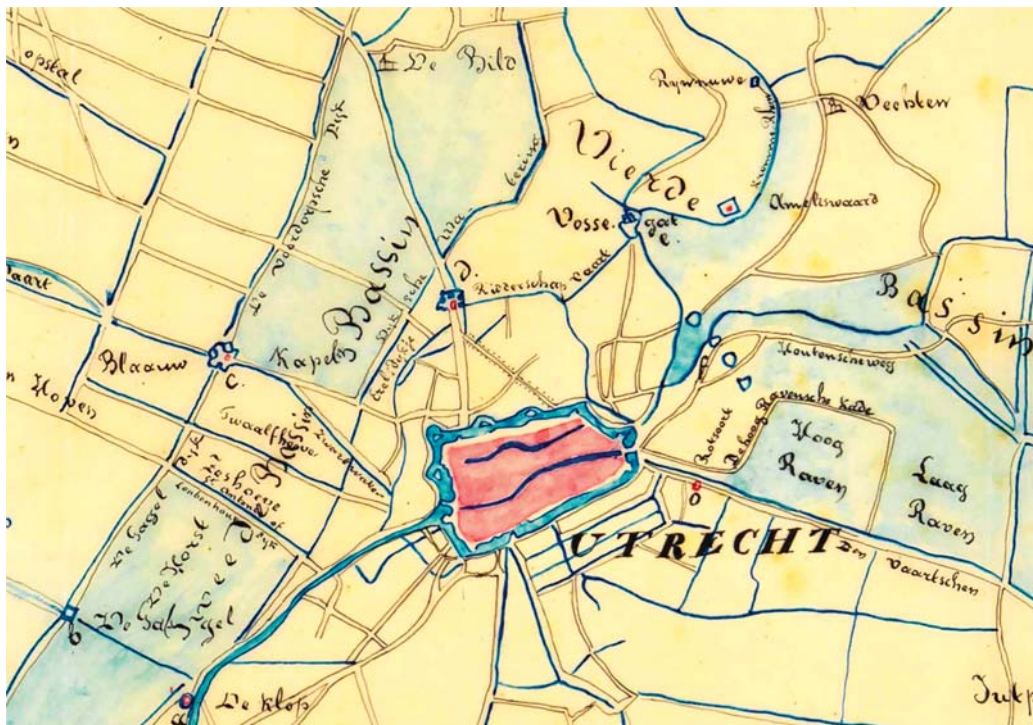

Fig. 2 Uitsnede uit een kaart van de Nieuwe Hollandse Waterlinie ca 1830. Noord is links. De gebieden die bij oorlogsdreiging onder water gezet moesten worden zijn aangegeven in blauw. De uitsnede toont volgens de legenda op de kaart: de post aan De Klop (a), de post aan De Gagel (b), het Fort aan de Blauwkapel (c), het Fort op de Bildstraat (d), Het Fort aan het Vossegat (e) en de Lunetten op de hoogte naar Houten (f).
Bron: Collectie Het Utrechts Archief, cat.nr. 2093.

Forten en accessen

Op sommige plaatsen lag het landschap, een weg of later ook een spoorweg te hoog om onder water te kunnen zetten of was het belang ervan te groot; dat was bijvoorbeeld het geval bij de toegangsweg van Utrecht vanuit de richting De Bilt. Deze zogeheten accessen werden voorzien van forten en andere verdedigingswerken om van daaruit aanvallen af te kunnen slaan en beschietingen van de stad Utrecht te bemoeilijken.

De oudste forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, waaronder Fort Blauwkapel, Fort De Bilt en Fort Vossegat, stammen uit de periode 1816-1824; ze zijn onder andere terug te vinden op de kaart van figuur 2, die de situatie geeft rond 1830. De verdedigingswerken werden gemoderniseerd rond 1850; daarbij gaat het nog steeds om dezelfde locaties, zoals de kaart van 1852 (figuur 3) laat zien. In de jaren daarna bleek dat de frontlijn verder van steden als Utrecht af moest komen te liggen omdat de reikwijdte van projectielen toenam en de stad zich naar het oosten uitbreidde. Daardoor werden nieuwe verdedigingswerken nodig, die op wat grotere afstand van de toenmalige stadsrand werden geprojec-

teerd. Zo kwamen rond 1870 onder andere de forten Ruigenhoek, Voordorp, Rijnauwen en Vechten gereed; ze zijn dan ook aangeduid op de kaart van de Nieuwe Hollandse Waterlinie van omstreeks 1873 (figuur 4). Voldeed de linie daarmee aan de eisen van de tijd?

Verdere uitbreiding

In militaire kringen overheerste de mening dat dit niet het geval was. Vooral de kwetsbaarheid van de oostelijke toegang tot Utrecht over de Utrechtseweg baarde zorgen.

Aankankelijk vormde alleen vuur vanuit het Fort op de Biltstraat een belemmering voor oprukkende vijandige legers. Na het gereedkomen van het Fort op de Voordorpsedijk kon de vijand bij nadering ook vanuit het noordwesten beschoten worden; aan de zuidkant ontbrak een dergelijke voorziening. Daarom werd rond 1870 in eerste instantie gedacht aan een nieuw aan te leggen verdedigingswerk ten zuiden van de Utrechtseweg en wel aan de Hoofddijk. In 1872 kwamen nieuwe plannen voor een meer naar het oosten gelegen fort bij Bureveld daarvoor in de plaats (2). Het fort zou de straatwegen naar Soestdijk, Amersfoort en Zeist moeten bestrijken, alsmede de Zeistervaart (Biltse en Zeister grift) richting Zeist.

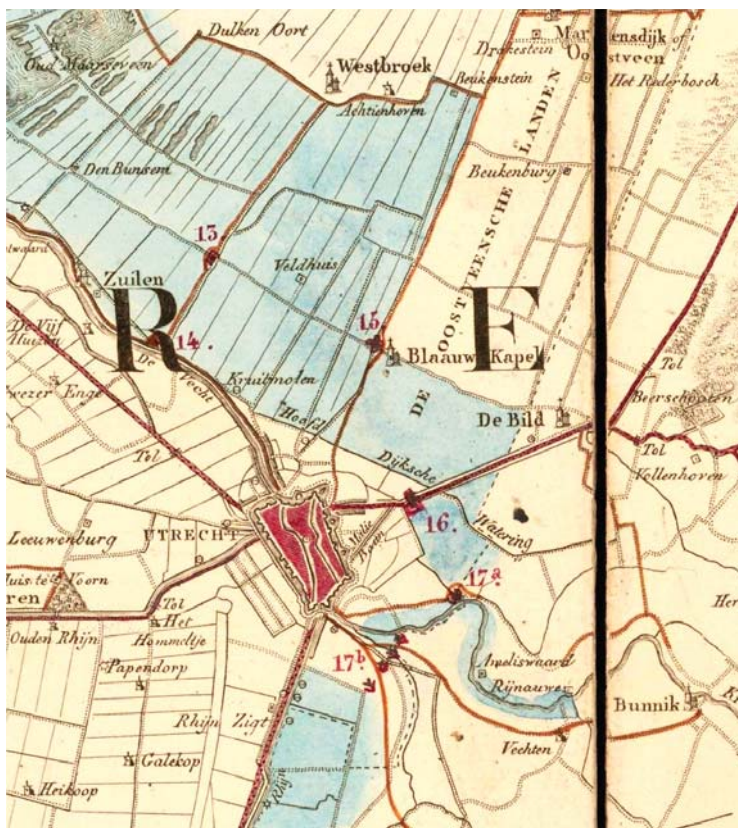

Fig. 3 Uitsnede uit een kaart van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. De gebieden die bij oorlogsdreiging onder water gezet moesten worden, zijn aangegeven in blauw. De uitsnede toont volgens de legenda op de kaart: het Reduut aan de Gagel (13), het Fort aan de Klop (14), het Fort aan de Blaauw-Kapel (15), Het fort op de Bildstraat (16), het fort aan het Vossegat (17a) en de Lunetten op de Houtensche Vlakte (17b). Datering op kaart: 1852; de spoorlijn Amsterdam-Utrecht-Arnhem, die in de periode 1843-1845 in gebruik werd genomen ontbreekt echter op de kaart.

Bron: Het Nationaal Archief, toegang 4.OSK, inv.nr. H97.

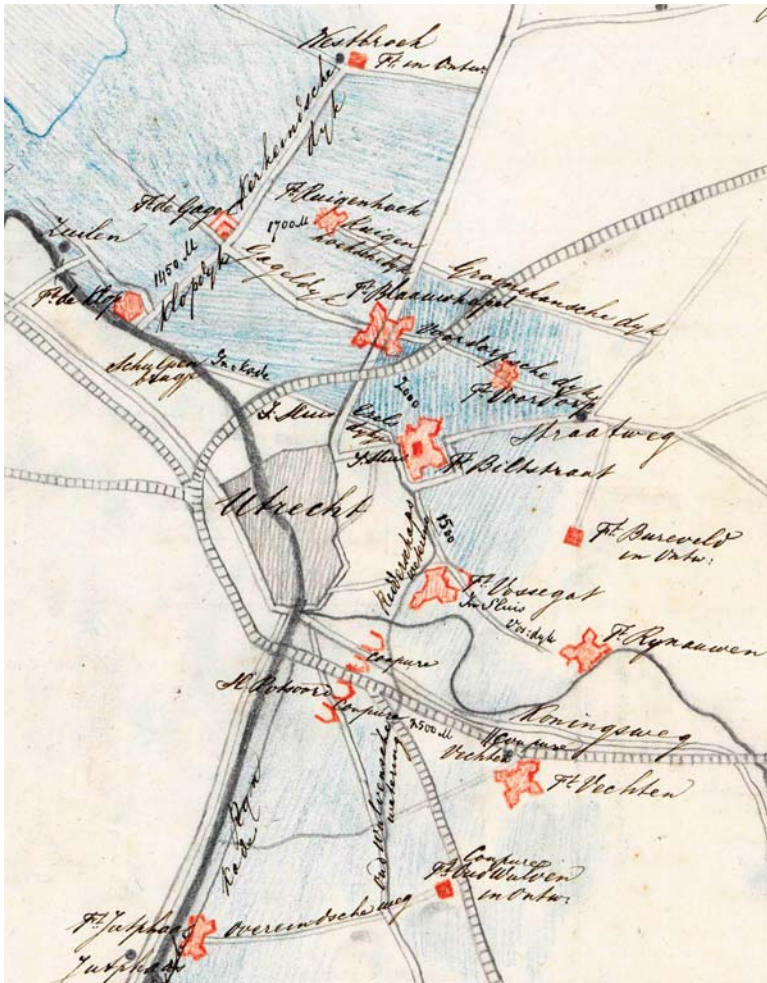

Fig. 4 Uitsnede uit een kaart van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. De gebieden die bij oorlogsdreiging onder water gezet moesten worden zijn aangegeven in blauw. De forten Ruigenhoek, Voordorp, Rijnauwen en Vechten zijn inmiddels gereed gekomen. Fort Bureveld is in ontwerp, (evenals de forten Westbroek en Oud-Wulven). Datering ca 1873; in 1872 werd besloten tot de aanleg van Fort Bureveld, terwijl de in 1874 in gebruik genomen spoorlijn Hilversum-Lunetten nog ontbreekt. Bron: Collectie Het Utrechts Archief, cat.nr. 2093-1

De positie van het nieuw aan te leggen fort is op het kaartje van omstreeks 1873 (figuur 4) reeds aangegeven. Tegelijkertijd zouden ook de op die kaart aangeduide beoogde nieuwe forten Westbroek en Oud-Wulven gebouwd moeten worden.

Geen beschietingen

In die tijd gingen er ook stemmen op om de Utrechtse linie niet alleen te zien als middel om een opmars te stuiten. Als neventaak moest ze voorkomen dat de stad onder vijandelijk vuur zou komen te liggen. Om dat doel te bereiken moesten er verdedigingswerken staan op een afstand van minstens 3750 meter van de oostrand van de stad (1). Voorwaarde daarbij was wel dat er vrij zicht was in de

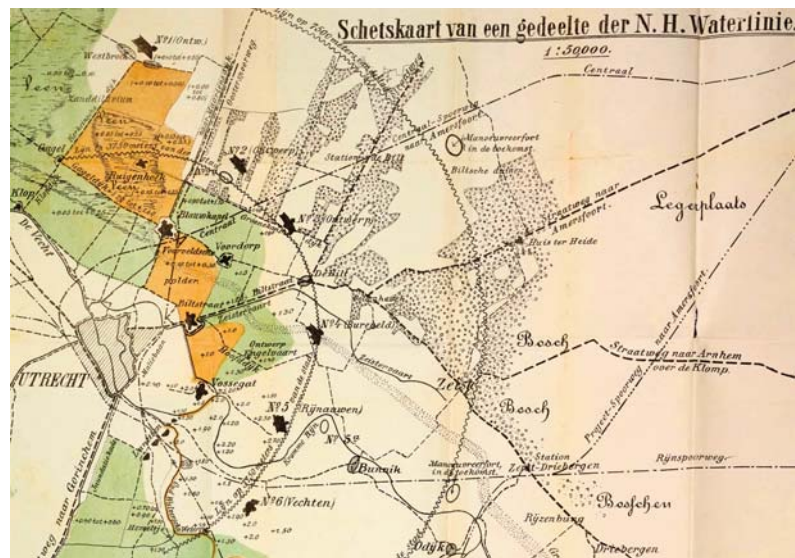
richting van waaruit de tegenstander zou oprukken. De vijand kon dan door Nederlands vuur op een afstand van 3750 meter van de linie gehouden worden en moest daardoor zelf op 7500 meter van de stadsrand halt houden. Dat was net genoeg om effectieve beschietingen met veldgeschut te voorkomen. Zonder vrij schootsveld zou een fort 7500 meter buiten de stad moeten liggen om deze te beschermen tegen beschietingen. Daar-

naast was een onderlinge afstand tussen de forten vereist van ongeveer 2000 meter in 'normale' gevallen en desnoeds 3000 meter voor forten met vrij uitzicht en waarop weinig aanvallen werden verwacht.

Op de *Schetskaart van een gedeelte der N.H. Waterlinie* (figuur 5) uit 1874 markeren kringellijnen de afstanden van 3750 respectievelijk 7000 meter tot de oostgrens van Utrecht. De stad lijkt met de forten Vechten en Rijnauwen goed beschermd tegen aanvallen en beschietingen uit zuidoostelijke richting. In het noorden ligt Fort Ruigenhoek min of meer op de gewenste afstand van de stad. De overige forten liggen echter veel te dicht bij de stadsrand.

Ook de ligging van De Bilt op de 3750 meterlijn baart zorgen. Je moet er toch niet aan denken dat de vijand vandaaruit onder dekking van de plaatselijke bebouwing zijn veldgeschut op Utrecht zou gaan richten. Dat dorp, op 2500 meter van Fort De Bilt en op 1800 meter van Fort Voordorp, waar verscheidene belangrijke wegen samenkwamen, verdiende betere bescherming. Een fort meer ten oosten van De Bilt lag niet voor de hand, gezien de vele bossen aan de noordzijde van de straatweg naar Zeist, die het zicht op de naderende vijand zouden belemmeren; we wilden niet voor verrassingen komen te staan. Daarom zou er naast Fort Bureveld nog een tweede fort moeten komen en wel ten noorden van de Groenekansweg (figuur 5, fort No 3).

In dat geval zou een aanzienlijk bosgebied gekapt moeten worden om een vrij schootsveld te realiseren, maar zo zeiden voorstanders van het plan, dan moest de natuur ditmaal maar eens voor onze vrijheid en veiligheid wijken. Het plan voorzag verder nog in een fort benoorden de Groenekansweg in Groenekan (figuur 5, fort No 2). Door het groter aantal forten kon het gebied dat

*Fig. 5 Uitsnede uit de Schetskaart van een gedeelte der NH Waterlinie, 1874. De kringellijnen zijn getekend op 3750 respectievelijk 7500 meter uit de stad Utrecht. De forten No 1 (Westbroek), 2, 3 en 4 (Bureveld) werden nooit aangelegd. Het op de kaart aangeduide ontwerp Engelvaart kwam in de plaats van Fort Bureveld en werd rond 1878 gebouwd als Werk bij de Hoofdijk.
Bron: Kainos (1)*

onder water kwam te staan, worden verkleind; inundatie van het in figuur 5 groen aangegeven gebied was niet langer vereist.

De noodzaak van zo'n groot aantal kostbare, nieuw te bouwen forten werd niet door iedereen gevoeld, zeker als men een bombardement onwaarschijnlijk achtte. Als de vijand de stad zou bombarderen, kregen de forten minder te verduren en zou de door de tegenstander ondervonden weerstand krachtiger kunnen worden. Als hij er desondanks in zou slagen door de linie heen te breken, zou hij een verwoeste stad aantreffen. Waar zou hij de zieken en gewonden moeten onderbrengen? En hoeveel energie zou hij moeten steken in het berijdbaar maken van de kapotgebombardeerde wegen, die voor een verdere opmars onmisbaar waren (3)?

Bouw afgeblazen

Het megalomane plan met de vele nieuw aan te leggen forten, werd nooit aan het parlement voorgelegd. De bescheidener plannen, waarin onder meer werd voorzien in de aanleg van fort Bureveld, bleven echter nog enige tijd actueel. Op de kaart uit 1874 (figuur 5) lijkt de aanleg van het beoogde Fort al in kannen en kruiken. De minister van Oorlog had er in 1872 geld voor vrijgemaakt op zijn begroting; ook zouden er volgens hetzelfde plan forten komen bij Westbroek en Oud-Wulven (Houten). De aanleg van deze verdedigingswerken had in 1874 of 1875 moeten beginnen.

Inmiddels weten we dat het er niet van is gekomen. Na een aantal portefeuillewisselingen schrapte een nieuwe Minister van Oorlog de posten namelijk en viel hij terug op de oudere plannen. Hij liet Bureveld vallen en koos in plaats daarvan voor een batterij aan de Hoofddijk. Het werk aan de Hoofddijk werd uiteindelijk aangelegd in 1877-1879.

Voetnoten

1. Kainos: *De Nieuwe Hollandse Waterlinie en hare verbetering naar de eischen des tijds*, Breda, 1874.
2. Websites: militairespectator.nl/ en officielebekendmakingen.nl/
3. W. Hoogenboom: *De Nieuwe Hollandsche waterlinie, Militaire Spectator 1875 – 386*.

Auteur:

**Kees Floor (1947) verzorgt weercursussen en weerlezingen. Hij schreef talrijke artikelen voor dagbladen en tijdschriften, waaronder de Volkskrant, Utrechts Nieuwsblad en De Biltse Grift. Hij werkte bij het KNMI en bij de lerarenopleidingen van Universiteit Utrecht en Hogeschool Utrecht.
www.keesfloor.nl.**